

Dér Katalin (1949) az ELTE BTK Latin Tanszékének docense. Érdeklődési-kutatási területe: hermeneutika, biblikum, korai skolasztikus teológia.

A tudás a *Georgica* 4. könyvében

Dér Katalin

Vaj’ melyik istentől kaptuk, Múzsák, e találmányt?
és ki halandó tett első próbát vele köztünk?

Hajdan Aristaeus pásztor – mondják a regében –
mert beteg éhségtől minden kaptára kipusztult,
Tempét, Pénéus völgyét, odahagyta zokogva,
s szolt anyjához a szent habnál, hosszan keseregve:
„Óh, Cyréné, Cyréné, kit rejt ez a kűftő,
engem, az istenség ragyogó sarját, kinek atyja,
mint föltárad előttem már, thymbrái Apolló,
mondd, balsorsra miért szültél? és ilyen szeretetlen
hogyan tudsz lenni? a menny üdvével ezért hitegetted?
Mert a halandó lét gyönyörét, melyet épp hogy elértem
– úgy igyekezve gulyám, gabonám gondozni törekvőn! –,
most, noha édesanyám lennél, itt kell, ime, hagynom.
Tépd ki tehát te magad termő fáim, sose töprengj,
aklom emészd iszonyú lánggal, tedd tönkre a termést,
vess a vetésbe tüzet, venyigém fejszéd ne kímélje:
hogyanha dicsőségem már nem szenvedheti szived!”

Meghallotta szavát habi hajlékában az anyja,
lent, ahol éppen üveg-fényes milétosi gyapjú
méregzöld szövetét szőtték körülötte a nimfák:
Phyllodocé, Xanthó, Drymó s mellette Ligéa
(há nyakukat ragyogó fürtök fonadéka fedezte),
s Nisaeé, Spió, de Thalía s Cymodocé is,
véle Lycórias és Cydippé (szűz ez utóbbi,
azt Lúcióna minap segítette vajúdni először),
majd Clío s Beroé, lány-sarjai Óceanusnak
– mindketten pettyes prém, mindkettőn arany-övdész –,
végül még Ephyré s Ópis, velük Ázsia szüze:
Déiopoé, s a gyors Arethúsa, letett nyila mellett.
Közben szól köztük Clymené Mars régi cseléről:
mint játszotta ki Vulcánust, vámolta meg ágyát,
s égbeli hány szóit már kezdettől fogva kalandot?
Míg dalait figyelik s a finom fonal átfut az orsón,
anya fülebe Aristaeus zokogása szüremlik
újra, s azok kristály kastélyukban felijednek
mind; Arethúsa azonban sok társát, im, előzi,
és aranyos feje megjelenik szétnézni a vízen.

A *Georgica* 4. könyvének második felében, az Aristaeus- és Orpheus-történetben kétféle életminta, két gondolkodói-költői magatartás, a *vita activa* és *vita contemplativa* szembesül. A két hős viszonyát az élet–pusztulás, siker–kudarccal modellben értelmezik a kutatók, többnyire elfogadva Klingner nézetét, aki szerint az Orpheus-narratíva nem utólag, Gallus dicsőítése helyett került a műbe, hanem eredeti, szerves része. A 4. könyv jelentőségét egyebek mellett összegző jellege adja. Egyrészt a *Georgica* egzisztenciális alapkérdésére, ember és *natura* viszonyának kérdésére – amelyet legáltalánosabban úgy fogalmazzunk meg, hogy a természet ciklikus ideje áll szemben, szükségképp, az emberi élet alapvetően lineáris időbeli természetével – a záró könyv szolgál valamiféle megoldással, bár ennek mibenlétét a kutatók eltérően ítélik meg. Másrészt a 4. könyv tartalmazza az előzőekben többnyire elszigetelten megjelenő valamennyi fontos motívumot, az alapelemek és alapminőségek, a harc–erő–erőszak (*bellum–vis–violentia*), szerelem–őrület (*amor–furor*), a gyakorlati, tapasztalati tudás és bölcsesség viszonya (*labor, usus–experientia–sapientia*), aranykor és történelem stb. témákat, még hozzá összekapcsolva, s ezáltal visszamenőleg értelmezve a művet. Mostani tárgyunk egy ilyen komplex kapcsolat, az egyik leglényegesebb: az elemi minőségek motívumának és a tudás motívumának, anyagnak és szelleminek az összekapcsolása a 4. könyv második felében.

Mind az elemi minőségek, mind a tudás a *Georgica* többször újra meg újra előkerülő, központi szervező témái közé tartozik. D. O. Ross meggyőzően mutatja be monográfiájában, miként hatja át az anyagi világmindenséget felépítő négy alapelem és négy elemi minőség (hideg–meleg, nedves–száraz) tana a mű egészét. Erőteljes költői megformálásban jelennek meg mindjárt a legelső sorokban az elemi minőségek harmóniájának szimbólumai, a búza és a kevert bor (1, 8–9). Servius kommentárja és más antik források szerint a *pinguis aristában* (dús kalász) a nedves és száraz alapminőségek összhangja, egyben paradoxona ölt testet (ad loc.: *pinguis sive umidus*, „*pinguis*, vagyis nedves”, míg *arista ab ariditate*, vagyis „az *arista* a ‘szárazság’ szóból ered”; így a *pinguis arista* szó szerint ‘nedves–száraz’ entitás), a *vinum mixtumban* (vegyített bor) pedig mind a négy minőség, a nedves és hideg (víz), a száraz és meleg (bor, ti. ‘szárító és felhevítő hatású’) tökéletes elegyének ideálja valósul meg. Az eszményi-paradox harmóniát a paraszti munka egyszerű gyakorlatias és szimbolikus értékű alapműveletei, a keverés, összekapcsolás, átalakítás hozzák létre (*vertere, adiungere, miscere, mutare*: 1, 2; 8–9). Ez a *harmónia* a földműves célja, ez a *paradoxon* imádságának veleje, mert a képtelent és szinte lehetetlent kell kérnie: *nedves nyarat és száraz telet* (*umida solstitia atque hiemes orate serenas*: 1, 100). Nem véletlen, hogy az 1. könyv nagy részét az öntözés–hűtés, illetve égetés–szárítás notóriusan, olykor egyetlen mondaton belül is, látszólag ötletszerűen váltakozó műveletei teszik ki. Érthetetlen és fárasztó önisméltés ez annak, aki nem látja át a jelzett alapproblémát: mihelyt a *durus labor* nagy nehezen megteremtí a minőségek

egyensúlyát, az azon nyomban felborul, így a folyamat kezdődik előről és végeláthatatlan körköröséggel folytatódik. A születés és halál kezdő- és végpontjával határolt véges-lineáris életidejű ember munkája *végtelen körforgás: labor actus in orbem*; maga az idő hajlik vissza önmagába, *önnön tavalyi nyomait taposván* a földeken (*in se sua per vestigia volvitur annus*; 2, 401 sk.). A hideg–meleg, nedves–száraz minőségek kontrasztja a továbbiakban is eleven, így az első két könyv földrajzi, meteorológiai, néprajzi, ökológiai allúzióiban, vagy a 3. könyvben, ahol az akol *fizikai* melege egyszerűen csak a szerelem *metaforikus* tüzévé lesz, hogy az *ignis amoris* ismét *testi* forrósággá, halálos lázzá váljék, egyszerre fiziológiai jelenséggé, igazi, kiszáradással és szomjhalállal járó lázbetegséggé, ugyanakkor titokzatos *sacer ignisszé* (3, 566). A *Georgica* első három könyvében a minőségek harmóniája avagy ellentéte élet-halál kérdés, meghatározza a létezés minden szintjét, egyéb kontrasztokkal, a 2. könyvben például a vadon és kultúra küzdelmével bővülve.

Ahogy az első könyvek fő tárgya a lét, az élet, úgy az utolsó témája a tudás, valamint lét és tudás kapcsolata. Ebben a kontextusban, Orpheus és Aristaeus összefonódó történetében ismét előkerülnek a hideg–meleg, nedves–száraz motívumpárok, de immár nem csupán a léttel, hanem a tudással is összefüggenek – olyképpen, hogy az életet és a tudást a szöveg szimbolikájában az elemi minőségek motívuma köti össze mintegy közvetítőként.

A tudás témája – nem csak mert tankölteményről van szó – végig sokféle képpen jelen van, a 4. könyv második felében pedig ez válik központi témává. A *Georgica* eddigi didaktikus tárgyaival látszólag kevésbé rokon epikus narratíva, Aristaeus és Orpheus kettős története eleve tanításként merül fel és mindvégig úgy is funkcionál: egy tudásközlés narratívája a kaptár megújításáról, a *bugonia* eredetéről szóló tudás átadása, a kultúrhérosz története, aki az embereket erre a mesterségre megtanította. A didaktikus jelleg méghozzá nagyon hangsúlyos, mert a 315–559. sorokat, a teljes második részt a költő tudásra vonatkozó kérdése vezeti be: *melyik isten alkotta számunkra e mesterséget (ars), kitől vette kezdetét az új ismeret? (experientia; ti. a bugoniáé, 315 sk.)*, és szintén a költő szava zárja (*haec canebam, 559 skk.*); ezen a kereten belül egy másik tanítás helyezkedik el, Cyrenéé, arról, miképpen nyerheti el Aristaeus a bölcs öreg, Proteus tudását; következik Proteus tanítása, aki felvilágosítja Aristaeust a méhek pusztulásának okáról; ezt követi ismét Cyrene tanítása, ezúttal a *bugonia* rituális és technikai részleteiről. A 4. könyv második felének szerkezete tehát többszörösen keretes, mintázatát a különféle tudások, tanítások átadásának ismétlődése rajzolja ki, a közép-pontban Proteusszal és elbeszélésével Orpheusról, melyben persze a tudás megint központi szerepet játszik:

a Költő kérdése (315–316)

Cyrene első tanítása (387–414)

Proteus tanítása: az Orpheus-történet (453–527)

Cyrene második tanítása (531–547)

a Költő lezárása (559–566)

Vergilius beállításában Aristaeus, Orpheus és Proteus történetének összefonódását a tudás-motívum közössége legitimálja: mindhárman tudás birtokosai. Háromféle tudást hordoznak: Aristaeus tudása agrikulturnális, tapasztalati tudás, *experientia*; Vergilius mélyértelmű szavaival ő az ember-mivolt nehezen (*vix*) megszerezhető dicsőségét (*vitae mortalis honorem*) a gazdaság fenntartásában látja, márpedig az ehhez szükséges tudás kísérletek, próbálkozások sorát (*mihi omnia temptanti*, 1, 325–8), tapasztalatot igényel. Nemcsak méhészt, hanem univerzális pásztor-*agricola*, birtokában van mindannak és tudása kiterjed mindarra, ami a teljes *Georgica* tárgyát alkotja (326–331): *messes* (1. könyv), *silvae, fruges, vites* (2. könyv), *pecudes, stabula* (3. könyv), *apes* (4. könyv). A méhek szimbólumai is e teljességnek; pusztu-

„Óh, e panasz kebeled méltán rettentí – kiáltja –, mert Pénéus atyád örvényeinél, szomorúan, sarjad, Aristaeus, kedvenc fiad áll, keseregve, hogy te, hugom, Cyrené, mily gonosz is vagy irántal!”

Megdermeszti e nemvárt hír lelkét az anyának, s: „Hozd, nosza, hozd ide, menj! a halálátlanok küszöbére joggal lép!” – úgymond. Utasítja egyúttal a mélylő áradatot, nyisson mezszyét, ha megindul az ifjú. Tüstént hegy-nagy hullámok fogták körül ívbén, s öblös ölükbén alá, a folyam fenekére ragadták.

Ment a fiú s bámult várán, vizalatti világán, barlangos tavain, bűgő berkén az anyának, s nézte – az ár iszonyú pezsgésétől lenyűgözve –, hogy tör a tág földből a világ összes vize széjjel, minden tájra; s a tág Phásist és a Lycust, meg a forrást, mely legelőbb az Enípeus mély özönét löki fényre, majd Tiberinus atyát, a belé-siető Anióval szintén látta, s a sziklákon zúgó Hypanist is, mysiabéli Caicusszal meg az Éridanusszal, mely ragyogó bikaszarvat hord s a kövér televényen egy se rohan sebesebben a rőt tengerbe folyóvíz. Majd hogy a cseppkő-boltozatos csarnokba besétált, s hasztalanul hulló könnyét meglátta szemében Cyrené, sietett anyjának két huga tüstént friss forrás-vizet adni neki s nyírt asztali kendőt; mások a tálalatt töltötték, vagy amíg teli kancsót tettek elé, oltári tűzön panchájai tömjént égettek. „Vedd Bacchus urunk maeóni kupáját s Óceanusra ürítsük!” – szólt, és Óceanushoz esdett anyja, az őt úrhoz, meg a nimfa-hugokhoz, kikből száz a folyón él künn, száz óvja az erdőt. Vesta tűzén színbort háromszor hint el eközben, háromszor lobban fel a láng a tető magasáig. Szíve szilárdul e jeltől, hát így kezdi beszédét: „Carpathus árján él egy jós, Neptúnus urunknak tengerkék fia, Próteus ő, kit a tág habon által delfinek és kétlábu lovak vonnak szekereben. Most épp Émathiát, Palléné partjait indul látni, ahol tiszteljük mind nimfák mi s a hajlott Néreus is, minthogy mindent úgy ismer e látnok! – tudja, mi volt, mi van és mit hoz később a jövőnd. Neptúnus kegye plántált ily tudományt a szívébe, mert rút szörnyeit és fókáit a tengeren őrzi. Őt kell gúzsba kötőznöd előbb, hogy a bajnak okáról s gyógyításáról, gyerekem, kitanítson egészen. Szép szavakat pazarolnod rá meddő: csak erőszak nyitja meg ajkát; hát fogd el részvétlen erővel, úgy törd gúzsba; csaló cselein sose győzől egyébként. Én leszek az, ki – midőn az egek közepén a nap áthág, tikkad a rét és kedves már a tinóknak az árnyék – viszlek a vén odujába, hová, ha kifárad a vizen, visszavonul, hogy míg alszik, könnyen nekironthass. Ám ha kezdedbe jut is, ha köré veted is köteléked, csalni fog akkor is: őlt sokféle vadállati testet. Lesz ugyanis mihamar vészes vadkan, fene tigris,

páncélos hüllő, vagy oroszlán, sárgasörényű, végre ropogva morajló tűz, hogy eként igyekezzék, vagy vékony vízként kikerülni-kicsúszni a gúzsból. Ám te, fiam, testét mind többször akarja cserélni, tartsd annál inkább, zabolázd meg erős kötelekkel, míg újból oly alakzatot ölt ezután, amilyenben láttad előbb, mikor ott ült még pilláin az álom.”

Szól, meghintve fiát híg-illatos ambroziával, mely teljes testén szétfolyt: ápolat haja fűrtje jó szagot árasztott, a szívét pedig, im, melegíti máris a túleleven tettvág

Habmarta hegy alján tág üreg áll, hol a víz özönét a szelek megakasztják, s benn az öbölnek ölén porrá török össze a hullám. Pompás rév már rég zivatar-meglepte hajóknak. Itt rejtette a mélyben el egy nagy szirt zuga Próteust; itt bújtatta fiát el, e fény sose járta homályban, míg maga ködbe borult s ott várta a közelben a nimfa.

S már szomjával az indusokat perzselt a fűrgé Sírúsz, és fent izzott már a nap is delelőjén, s fűlt a mező s a folyók tikkadt torkát izapostól fölforralt a hév ragyogás, amidőn ime Próteus kelt ki a mélyvízből s a szokott barlang fele lépdelt: lába körül pedig ott nyüzsgött a kietlen özönhab lucskos népe, fanyar tetejét fröcskölve az árnak, s már ott künn, vízpart szélén szunnyadtak a fókák; ő maga meg, mint pásztor rév, fenn bérci tanyáján – hogyha az esthajnal birkáit akolra becsalja, mert farkas feni már a fogát bekegő barijára – egy sziklára közéjük ül és számlálja a nyáját. Ekkor Aristaeus, látván, hogy az alkalom eljött, nyomban, hogy fáradt testét az öreg veti földre: szörnyű rikoltással rátör, kötelével a fekvőt összekötözve. De az se feledte celes tudományát, mert csuda dolgokká kezdett alakulni előtte: lett tűzzé, csobogó vízzé, végül fenevadá. Ám miután egy fortélyal se tudott menekülni, újra csak emberré vált és panasolta, legyőzve: „Mondd, te legönteltebb minden fiu közt, e tanyára vaj’ ki tanácsa hozott? aztán mit akarsz?” Az esengett: „Jól tudod, óh, Próteus! avagy ártani csel mer-e néked? csak *te* ne csalj! Elibéd minket nyomorunkban a mennynek útmutatása hozott, hogy jós-szavadért folyamodjunk.” Így a fiú; s im erőt érez lelkében a látnok, már forgatja szemét, melynek zöld fénye sugárzik, s kinnal a sorost fölfedvén, szól fogcsikarítva:

„Nem mindennapi lény úz téged ily dühödötten; nagy bűnért vezekelsz! a szegény Orpheus öl e bajjal, s ölne tovább, nem is oktalanul, ha a végzet akarná – úgy lobog elragadott felesége miatt a haragtól. Mert tőled menekült a folyó mentén szeretője, s lába előtt ama nagy kígyót rejtve a sűrű sásban ezért nem látta s eként omlott a halálba. Sírak is a dryasok! hugukat gyászolva bezengtek bércfokot-ormot; felzokogott Rhodopé kőcsúcsa,

lásukat gazdájuk úgy értelmezi, hogy velük együtt minden egyebét is elveszítette. Így összes eddigi paraszti tudása, *experientiája* is használhatatlanná lett, Cyrenéhez, majd Proteushoz kell új tudásért folyamodnia.

Orpheus tudása költői-termesztbölcséleti. A *Georgicában* költő-volta a hangsúlyos, de nyilvánvaló, hogy ez elválaszthatatlan benne a bölcstől; énekének nem elsősorban esztétikai okból van csodatévő hatalma, hanem tartalma miatt, a *rerum natura* lényei azért engedelmeskednek neki, mert ismeri – birtokolja – létük misztériumát. A bölcsesség természetes része alakjának, noha erre *expressis verbis* csak negatív utalást olvasunk (*dementia, victus animi, immemor*). Az, hogy az *immemor* jelző Hades konkrét tilalmának elfeledését jelenti-e csupán, vagy általában az emlékezet, a minden tudást megalapozó *memoria* csődjét is, nem dönthető el egzakt módon (mivel az *immemor* mellett nincs logikai tárgy). Ennek azonban nincs túl nagy jelentősége, hiszen most a tilalomra, a hátranézés tilalmára való emlékezés lenne az a teljes és egyetlen tudás, amire a Orpheusnak az adott helyzetben, vagyis az alvilágban szüksége van; attól fogva, hogy ezt elfeledte, egész bölcsessége, ha meglenne sem érne többé semmit.

Proteus persze átváltozásai révén a természet örök metamorfózisának, megújulásának szimbóluma is, de tudása az itteni beállításban mint vátésziprofétai-történeti tudás nyer jelentőséget. Abból, hogy *novit omnia, mindent tud*, a hozzá forduló Aristaeus helyzetében egyedül az a fontos, hogy fel tudja tártani, milyen múltbeli esemény okozta a méhek pusztulását, mert ismeri *a jelent, a múltat és a jövődőt* (*novit omnia vates: quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur*; 393.).

A gyakorlati tudás, kozmikus bölcséleti-költői tudás és történeti-profétai tudás együttesen kimeríti a korabeli bölcsességfogalom teljességét, e három tudásfajta hordozója, Aristaeus, Orpheus és Proteus pedig ezt a teljességet szimbolizálja a *Georgica* 4. könyvében – ugyanúgy, ahogy az első három könyv témái szintén egy teljességet, a *naturát*, a kozmoszt szimbolizálták. Aristaeus és Orpheust egyaránt veszteség érte, mindkettő az életért küzd, az egyik a kaptár, a másik felesége életéért, s ezt mindketten a maguk tudásával teszik. Kérdés mármost, melyikük tudásának van esélye a pusztulással szemben.

Erre a kérdésre úgy érkezik egyfajta válasz, hogy a kettő, a tudás és élet között a kapcsolatot az elemi minőségek motívumának bevonása teremti meg. Ilyen kapcsolatra korábban is van utalás, a 2. könyv nevezetes sorai: *ha a vér kihűlvén megállna szívem körül (frigidus obstiterit circum praecordia sanguis), úgyhogy nem lennék képes megközelíteni a természet eme részeit* (a természetbölcséletet), *akkor legalább a mezőkben leljem kedvem...* (483–4). A lét, a tudás és az elemi minőségek úgy kapcsolódnak itt össze, hogy a szöveg a *tudás* gyengülésének okát egy *létbeli* minőségváltozásban, a perikardiális vér kihűlésében adja meg: egy testi-anyagi változás szellemi változást okoz. Vergilius mintája, Empedoklész 105. töredékének 3. sora annyit mond, hogy *az embereknél a szív körüli vér a gondolkodás (haima gar anthrópoisz perikardion eszti noéma)*. A vér lehűléséről nincs szó, ezt a többletet a római költő már a hippokratikus hagyomány nyomán írja tovább, amely beleillik a *Georgica* egészének elem- és minőség-tendenciájába: az értelmi képesség a vér hőmérsékletétől függ. Csakhogy a gondolatnak, a kihűlt vér motívumának a 2. könyv kontextusában nincs folytatása, felvillan és kihúny, látszólag funkciótlannal – a 2. könyvön belül maradvá igazában érthetetlen.

Nem így akkor, ha bevonjuk Orpheus és Aristaeus 4. könyvbéli történetébe. Itt két párhuzamos-ellentétes eseménysor zajlik. Az egyik az Orpheus-történetben: nyomban azután, hogy Orpheus *immemorrá, demenssé* válik, és másodszor is elveszíti Eurydicét, megjelenik és többször ismétlődik a hideg motívuma. Az asszony jeges sajkán (*frigida cumba*, 506) siklik, hátborzón-

gató metonímiával, vissza a holtak közé, a férfi meg fagyos helyeken bolyong, *jégkeblű barlangok ölén; a hyperboreus havasokban, Rhiphaeus mindig havas ormain és Tanais téli jegén (gelidis sub antris; Hyperboreas glacies, Tanaimque nivalem arvaque Riphaeis numquam viduata pruinis lustrabat: 509; 517 sk.)*. Sőt, ha elfogadjuk az 509-ben az újabban ismét felelevenített *gelidis sub astris* (a jeges csillagok alatt) olvasatot a *gelidis sub antris* (a jégkeblű barlangok ölén) helyett, úgy az a helyzet, hogy a négy alapelem szimbólumaival, a földdel, levegővel, csillagtüzes éggel és vízzel körülírt világmindenség hűl ki; nem egyszerűen a bolyongás konkrét földrajzi helyének időjárásáról van szó, Orpheus belső, lelki-szellemi megdermedése fagyasztja meg az egész kozmoszt. Eurydice halála és Orpheus *dementiája*, költői-bölcseleői csődje együvé tartozik, a hideg-motívum egyaránt szimbolizálja az egyik halálát és a másik *dementiáját*, amint a 2. könyvben a vér kihűlése is egyszerre vezet az értelem kialakulásához, majd halálhoz; halál és nemtudás sem a 2., sem a 4. könyvben nem választható külön. – A másik oldalon, Aristaeus történetében ugyanez a logika működik megfordítva. Itt a tudás megszerzése és a meleg elemi minősége között, valamint a méhek életének megújítása és a meleg között van szoros kapcsolat. Ahhoz, hogy Aristaeus megtudhassa Proteustól, miért pusztultak el a méhei, nem akármikor, hanem délben, a legnagyobb hőségben kell felkeresnie a *vatest*, és erre a körülményre Vergilius nagyon hangsúlyosan, kétszer is kitér, előbb Cyrene utasításában (401–2), majd az utasítás végrehajtásakor hosszabban és még sokkal erősebb szavakkal: Proteus akkor próbálkozhat, amikor *perzselő kánnikula égeti a szomjas Indiát*, amikor a *tüzelő Nap pályája közepén jár*, és amikor már *kiszáradt a fű, s a felmelegedett folyókat a napsugarak izzappá főzték szikkadt medrükben (Iam rapidus torrens...; 425–8)*. Nem magyarázza ezt az a praktikus megfontolás, hogy a méhészt úgymond csak a szárazföldön, sziesztája közben tudja megközelíteni Proteust, hiszen a 357–75. sorok fikciója szerint Aristaeusnak megadatik a víz alatti közlekedés, akár tengeri lakában is felkereshetné a bölcset. Másrészt a meleg a méhraj megszületésének, a *bugonia* sikerének is feltétele (308, 312). A meleg éppen úgy közege, oka az élet születésének és a tudás megszerzésének itt, mint ahogyan az előbb a hideg volt a közege, oka az élet elvesztésének és egyúttal az értelem csödjének. Ahogy a perikardiális vér melegsége biztosítja a szellemi képességeket, és lehűlése okozza azok eltűnését a 2. könyvben, úgy tartozik össze a 4. könyvben a tudás, a meleg és az élet, a méhek születése az Aristaeus-epizódban, és mindezek ellentéte, a feledés, a hideg és a halál, Eurydicéé Orpheus történetében. A hideg–meleg motívum megjelenése a 4. könyvben utólag értelmezi a 2. könyvbéli, de ott önmagában funkciótlan empedoklészi reminiscenciát és viszont, emez a 4. könyvet, megvilágítva, hogyan értsük Aristaeus és Orpheus kettős történetének számtalan meteorológiai utalását.

A 2. könyvben pár sorral az empedoklészi allúzió után nem kevésbé nevezetes, lucretiusinak tetsző utalást olvasunk (490–92): *Felix qui potuit rerum cognoscere causas* (Mily boldog, ki a dolgok okát ismerni tanulta). A tudás birtokosa *boldog*, mert le tudja győzni *az imával ki nem engesztelhető végzetet (inexorable fatum)*. A 4. könyvben ez a motívum is visszatér. Orpheus az, aki engedékenységre készíti dalával-bölcességével az alvilági hatalmakat, és ezeket a költő ugyanúgy jellemzi, mint több száz sorral előbb a *fatumot: emberi kérleléssel meg nem hajlíthatók (nescia humanis precibus mansuescere corda, 470)*. A több száz sort átívelő párhuzam kézenfekvő, persze mögötte a különbség is. Orpheusnak megadatik a lehetőség, hogy tudása révén úrrá legyen a halálon, ám éppen nem az epikureus-lucretiusi módon, a halállal szembeni lelki passzivitással, az elmúlás jelentőségének minimalizálásával, hanem bizonyos értelemben ellenkezőleg, Orpheus nagyon is tudomást vesz a halálról és szembeszáll vele.

Pangaeus hegye, Rhésusnak Mars-óvta hazája, s Óríthya is Actéből, a geták meg a Hebrus. Férje, sötét gyászát, teknős lantján szelidíti, s óh, téged szó, szép hitves, téged csak a dalba, téged hajnalidőn, téged part-esti magányban. Taenarus aknáján azután Dís mély kapujáig, egy gyilkos ködtől pálló gyászparkhoz is eljut, hogy majd lent ama lelkekhez s a mogorva királyhoz, kiknek az emberi könny kebelét sose hatja meg, esdjen. S mind odagyűlnek a híg árnyékok a mély Erebusból, körbesereglik e víz-alakok versén elalélván, oly sűrűn, amiként madarak hada libben a lombra, hogyha leúzi az éj vagy az őszi fagy őket a hegyről: férfiak és nők lelkei, elhunyt nagyszívű hősök és fiuk és hajadon lánykák sokasága, meg ifjak, kiknek teste szülei előtt hamvadt el a máglyán; ámde setét-iszapos mocsarával a mostoha, szittyós Cocytus, meg e gyűlölt láp közönyös vize tiltja és a kilenszer körbefutó Styx is köti őket. Sőt a Halál palotája s a Tartarus eumenidái, kik hajukat felkontyolják kéklő viperákkal, mind ámultak, a Cerberus is hűledeze figyelte, s Ixion kerekét a szelek forgatni feledték. Majd kifelé lábolt, már túl minden veszedelmen, s elnyert Eurydicéjével, ki *mögötte* botorkált (mint ahogy azt meghagyta nekik Próserpina), majdnem fenn járt már, amidőn szerető szive hirtelen eltelt örült, óh, de bocsátandó vággyal – ha bocsánat holtaknál van ugyan – s megtorpant épp a küszöbnél, hátratekintve mohón-feledékenyen Eurydicére! Érdeme hát odalett, a kemény zsarnokkal az alku felbomlott, hármat dördült az Avernus alatta. S párja: »Mi sújt le – kiált –, mily bős harag, engem esendőt,

s téged is, Orpheus? Ím ismét a halálba parancsol mostoha sorsom, könnyfátylas szemem álmodom igázza. Áldjon a menny, ez az éj engem körülönt iszonyával, fogd elerőtlenedő kezemet, haj' nem tiedet már!« Így szólt és szem elől, mint pára a gyér levegőben, ellebegett, ura hasztalanul nyújtotta ki karját árnya után, oly sok mindent elmondani néki hasztalanul vágyott: ezután nem látta, s az Orcus vámosa mégegyszer nem vitte keresztül a fertőn. Mit tegyen? újra-fogoly felesége után hova menjen? hogy könnyörögjön a mánokhoz? hogy esengjen az égre? – Hitvese holt-hidegen leng már ama styxi ladikban. Strymon hajjainál, magas ormok alatt, a magányban, mint mondják, hosszú hét hónapig egyre siratta, s jégkeblű barlangok ölén sorsát panaszolván, tigriseket szelidít, tölgyfákat emel ki dalával; mint a topoly hűsén csalogány kesereg, kinek ádáz gazda fiókáit még pelyhes-pőre korukban megpillantotta s fészük letarolta, hogy anyjuk ott ül az ágon egész éjjel, nem bírva betelni bús panaszával, a messzi mezőn pedig árad a gyászdal.

Írt szerelem vagy nász többé nem is önt a szívébe!
Egymaga jár a hyperboreus havasokban az ifjú,
Rhipaeus mindig deres ormain, és Tanaisnak
téli jegén, átkozván Díst, adománya hogy' eltűnt,
Eurydicé! A cicón nőket sértette azonban
ekkora bú – velük élni dacolt – Bacchusnak egy éjén
szétszaggatták hát, darabokban a rétre kiszórták!
S márvány vállairól leszakadt feje régen a Hebrus
hajjaiban hömpölygött már, oegrusi tájon,
ám a jeges nyelv Eurydicét onnét is imádtá,
Eurydicét hívogatta, midőn libegett el a lelke,
Eurydicé neve visszhangzott a folyókon, a parton.”

Így szölt Próteus és lemerült a feneketlen árba,
forrt, ahogy elvillant, a habok tajtéka mögötte.

Cyréné még várt, aztán fordult a riadthoz:
„Gyötrő gond, gyerekm, többé lelked sose tépje!
Innen ered minden baj, ezért igyekeztek a nimfák,
kikkel a mély erdőn táncát Ő lejteni szokta,
rontani méhesedet. Nekik áldozz hát adománnyal,
tőlük esengj, a napaeáktól békét, e belátó
lényektől: veled éreznek, szívük enyhül imádra.
Ámde kifejtem előbb sorban, hogy fogj a dologhoz?
Négy kitűnő alakú, gyönyörűséges bikaborjat,
fenn, a Lycaeus hegy zöld lankáin legelészöt,
s járomszűz ugyanannyi üszöt válassz ki utána.
Négy oltárt is emelj, tündérek temploma mellett,
s átmetszvéen a tinók torkát, engedd, hogy ezekre
folyjon a szent vér, ám fedd el zöld lombbal a testük.
Majd a kilencdszer rádhullt korahajnali fényben
áldozz Orpheusnak mákot, feledésbe merítöt,
barna juhot végül s azután nézz szét a berekben,
ott, ahol Eurydicének is ölsz egy ünöt, öröme.”

Nem habozik, megtesz mindent, amit anyja parancsolt:
indul a templomhoz s ahogy intették, emel oltárt,
négy kitűnő alakú, gyönyörűséges bikaborjat
s járomszűz ugyanannyi üszöt hajtván ki utána.
Majd a kilencdszer kivirult korahajnali fénynél
áldozik Orpheusnak s azután néz szét a berekben.
Íme csodás tünemény szökken tüstént a szemébe,
mert a kitarult bordákon, bomló zsigéréből
s gyomrából ama barmoknak, zsongó sűrű felleg:
méhraj özönlik elő, hogy a fák tetejére leszállván,
mint ruganyos venyigéről fűrt, úgy függjön az ágon.

Földjeidet, nyájad hogy gondozd, és hogyan ápolod
fáidat – ezt zengtem, mikor Euphrátés vize mentén
nagy Caesar vasa villámlott, osztván az eléhullt
népeknek jogot és így tört az Olympusig ösvényt.
Engem, Vergiliust, ezalatt oltalmam, a kedves
Parthenopé táplált soha hírt nem adó tudománnyal,
míg fiatal hévvel zengtem pásztorfuvólámon
Tityrusom, ki a sátras bükk hüvösén heverészett.

Vergilius, *Georgica* 4. 315–566.

Lakatos István fordítása

Az eddigiek lényege tehát az, hogy Vergilius a *Georgica* 4. könyvének második felében élet és tudás kapcsolatát az elemi minőségek tanának bevonásával, költői alkalmazásával teremti meg. Az elemi minőségek motívuma átszövi a mű egészét, közös bázisát és értelmezési horizontját adva sokféle eszméjének. A nedves, száraz, hideg és meleg fogalomköre a *Georgicában* rendkívül sokszor és változatosan jelenik meg: ez a szókinccs termékeny jelkészetet biztosít, amelyhez olyan szemantikai kódot ad hozzá, aminek birtokában a *költő* a legkülönbélebb témákat képes egybekapcsolni, az *olvasó* pedig képes ezt a kapcsolásrendszert legalább valamilyen határig megfejteni. A négy elemi minőség a költeményben, legáltalánosabban véve, élet és tudás, anyagi és szellemi valóság misztikus egységének, egy-gyökerű mivoltának jelképe. Ezzel a hideg, meleg, nedves, száraz motivikája belép a gondolkodás és az irodalom átfogó szimbólumainak sorába. Ahogy a világosság–sötétség párnak egyszerre van ontikus és ismeretelméleti vonatkozása a Szentírástól kezdve szerte az irodalomban, ahogy a szín–színtelenség ellentétpár szintén egyszerre mutat ontikus és esztétikai aspektust – például épp Vergiliusnál, az *Aeneis* alvilág-jelenetének nyitányában, amikor a halál közelét a színek, a szép eltűnése jelzi, *rebus nox abstulit atra colorem* (6, 272), szemben a IV. eclogával, ahol az aranykori állatok abszurd színekben, a bíbor és a sáfrány ragyogó színeiben pompáznak (42–45) – ugyanúgy jelképezi mostantól az elemi minőségek motívuma is lét és értelem egybetartozását. Ilyen alapon azután a költemény konkrétabb témái is mind összefüggésre lépnek a minőségekkel, harmóniájukkal vagy annak hiányával, és ami még fontosabb, a minőségeken keresztül egymással: a *labor* célja hideg és meleg, nedves és száraz egyensúlyának biztosítása; az *amor–furor* esetében a szerelem forróságának túlsúlya tűzvész vagy lázbetegség formájában manifesztálódik; az aranykor motívumok meteorológiai kerete a *temperies*, a meleget és hideget egyensúlyba hozó *ver aeternum*; végül és legáltalánosabban pedig az élet is tényleges és szimbolikus hőmérsékleti relációkon keresztül függ össze a tudással.

Orpheus és Aristaeus a maguk kozmológiai, illetve tapasztalati tudásával összefüggésben a költészet két reprezentatív korabeli válfaját is képviselik. Ez Orpheus esetében nyilvánvaló, s újabban Aristaeus személyét is így értelmezik, az úgymond „hasznos”, a gyakorlat kérdéseire összpontosító költészet – ha tetszik az agrárköltészet – képviselőjeként állítják szembe Orpheussal. Aristaeust – noha ő okozza Eurydice halálát – nem illeti kritika, alakja nem negatív, az azonban kétségtelen, hogy történetét Vergilius epikus tárgyilagossággal, szenttelen hangon, egyfajta hideg, távolságtartó objektivitással írja le. Orpheus sorsát ellenben sok szubjektív megjegyzéssel, mélységes részvétellel ábrázolja, Otis szavaival, „a költő teljes szimpátiája kíséri” alakját. Ám végül mégis Aristaeus az, akinek küzdelme sikeres, míg Orpheus sorsa a bukás, s ez Otis, Percell és mások szerint szemben áll a Vergilius előtti hagyománnyal, amelyben sikerül visszahozni Eurydicét az alvilágból. A kutatók nagyobb része (pl. Bradley, Segal, Owen Lee, Ross) úgy véli, Vergilius a bukás dacára is Orpheus mellett foglal állást, mások (korábban Norden, majd Segal, Conte, Nosarti) ellenkezőleg gondolják, és van, aki valamilyen kompromisszumot javasol (Oksala). A véleménykülönbséget talán a történet néhány igencsak különös árnyalata is magyarázza. Aristaeus anyja, egy *istenő* parancsára, általa beavatást nyerve és az ő legitimáló kíséretében közeledik az *isteni* hatalommal, a *natura* ismeretével és mindentudással felruházott Proteushoz – Orpheus ellenben tilalmas módon, önhatalmúlag, kísérelő és beavatás nélkül közelíti meg az alvilág ugyancsak *isteni* erőit. Aristaeus teljesen aláveti magát beavatójának, nagyon is *memorként*, aggályos pontossággal követi a rítus mikéntjére vonatkozó rendelkezés minden apró részletét: erre vall, hogy áldozatbemutatásának leírásában szó szerint ismétlődnek Cyrene utasításának kulcskifejezései (538–546 és 548–553);

Orpheus ellenben feledi és megszegi Hades parancsát; megtagadja hivatását, a kozmosz titkainak megéneklését, jóllehet emberileg érthető okkal, az isteni értékrend szerint valamiképp mégis bűnös módon és kétszeresen is, előbb azzal, hogy hangját mágikus célra, *incantatióra*, Hades megbűvölésére használja, majd azzal, hogy a *rerum natura* dalai helyett *threnosokat*, szerelmes gyászénekeket énekel.

Adva van tehát a költő erős érzelmi kötődéséről világosan árulkodó gyönyörű Orpheus-ábrázolás, amelyen ugyanakkor árulkodó nyomok, repedések mutatkoznak. Ennek a megfigyelésnek akkor lehet értelmezésbeli jelentősége, ha a műben másutt is találkozunk hasonlóval, további „szép kép apró foltokkal” típusú textusokkal. Találkozunk bizony, nem is akárhol, mindenekelőtt a 2. könyv három nevezetes *lausánál*, dicsőítő énekénél.

A tavasz dicsérete ellentétes a *Georgica* hippokratészi és eratoszthenészi hagyományt követő korábbi értékelésével: a két átmeneti évszak, a tavasz és az ősz, szemben az egyértelmű téllal és nyárral, kiszámíthatatlan, ilyenkor törnek ki a legnagyobb károkat okozó viharok (308 skk.). A *vita rustica* dicsérete, élén a *könnyű paraszti munkáról*, meg az *igazságos földről* szóló mondattal, miszerint a *iustissima tellus bőven ontja a könnyen jövő élelmet, fundit humo facilem victum iustissima terra* – az eddigi ezer sor, sőt az egész *Georgica* teljes *natura-* és *labor-*felfogásával szöges ellentétben áll (2, 459–60). Hát még a *laus Italiae*, Itáliának mint az aranykori édeni állapotok színterének dicsőítése (136–176), ahol egyaránt vannak hamis állítások, történelmi képtelenségek és anti-aranykor-motívumok. (E szakasz a legnagyobb zavarba hozza szegény Servium, aki olyan „magyarázatokat” produkál, mint pl. hogy amit a költő állít, hogy Itáliában nincsenek kígyók, az ebben a formában talán nem egészen igaz – de az itáliai kígyók *mégsem akkorák*, mint másutt; az sem áll, hogy itt nincsenek mérges növények; vannak, ám *nem annyira mérgesek*, mint más vidékeken...) Az itáliai idill példa-alakjai között csupa hadvezér szerepel, Mariusok, Camillusok, Scipiók, és a leírást egy katonai objektum, a *Portus Iulius*, a minap *polgárháborús* célokra épült hadikikötő képe zárja, meg a hont a

harciatlan (imbelles) indusok ellen vitézül védelmező princepsé; de *minek háborúzni veliük, ha egyszer* harciatlanok – kérdezi, s joggal, Servius. És mégis: kétségtelen, hogy a három textus nem gúnyrajz, nem karikatúra, hanem a mondottak dacára is *laus*. Nem igaz, hogy a költő egy ellenzéki gesztussal lerántaná a leplet, úgymond, „a kor visszasságairól”, szép, de hazug közhelyeiről és fabuláiról. Vergilius bizony dicsőíteni akar és dicsőít is, a tavaszt, a *vita rusticát* és Italiát, de mert *Vergilius*, nem tudja elkendőzni a képen lévő ráncokat és szeplőket, némileg hasonlóan Horatius néhány tavasz-versnek induló, halál-versként végződő ódájához, amelyekben az idilli tavasz képe szintén magán hordozza a fenyegetettség, a romlás előjeleit (pl. *Ódák* 1, 4). Ilyen érzelmileg ambivalens szövegnek tűnik az Orpheus-történetet, sőt a *Georgica* egésze is. Vagy, az Augustus-kori irodalom számos más alkotásával egyetemben, még inkább olyan szövegnek, amely önmaga ássa alá azt az ideológiai koncepciót és alapot, amit állít, s amire épül: igazán alkalmas témája lehet(ne) egyfajta dekonstrukcionista értelmezésnek...

Sokan úgy vélik, Vergilius meggyőződése az lehetett, hogy a római nép polgárháborúból alighogy kilábal, erkölcsileg szétesett, lepusztult közösségének minden egyéni tragédia és szubjektív veszteség ellenére Aristaeusra, a méhek közösségét, a kaptárt restauráló Aristaeusra, a tanuló-köny, engedelmes – nem véletlenül épp a *rituális* szabályozás iránt engedelmes! –, alkalmazkodó, hajlékony Aristaeusra, az általa képviselt poézisre, a közösség újjáteremtését segítő, számára mintát adó, s ennyiben gyakorlatias költészetre van szüksége, nem az individuális, túlfűtött érzelmeiktől motivált orpheusira. Igen, lehetséges, hogy Vergilius *racionális* meggyőződése valami ilyesmi volt. Ám Orpheus leszakított feje a folyóba vetve tovább énekel, és ez a dal, lévén mentes a halandó test anyagiságától, értelemszerűen *végtelen ének*: mint ahogy Vergilius is a maga dalának, a *Georgicának legutolsó* sorát az első nagy mű, az eclogakönyv *nyitó* sorához csatolja vissza, ciklikus végtelenné téve énekét: *Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi* (zengtem... Tityrusom, ki a sátras bükk hűvösén heverészett: 4, 566 ~ I. ecloga 1).

IRODALOM

- Kommentár: R. A. B. Mynors, *Virgil's Georgics*, Oxford, 1990.
 Ed. Norden, *Orpheus und Eurydice*, 1934.
 F. Klingner, *Virgils Georgica*, Zürich–Stuttgart, 1963.
 B. Otis, *Virgil. A Study in Civilised Poetry*, Oxford, 1964.
 Ch. Segal, „Orpheus and 4th Georgic. Nature and Civilisation”: *AJPh* 87 (1966) 307–325.
 L. P. Wilkinson, *The Georgics of Virgil. A Critical Survey*, Cambridge, 1969.
 C. G. Perkell, *A Reading of 4th Georgic*, 1978.
 T. Oksala, *Studien zum Verständnis der Einheit und der Bedeutung von Virgils Georgica*, Helsinki, 1978.
 G. B. Miles, *Virgil's Georgics. A New Interpretation*, Berkeley, 1980.
 A. J. Boyle, *The Chaonian Dove. Studies in the Eclogues, Georgics and Aeneid of Virgil*, Leiden, 1986.
 D. O. Ross Jr., *Virgil's Elements. Physics and Poetry in the Georgics*, Princeton, 1987.
 C. G. Perkell, *The Poet's Truth*, Univ. of California, 1989.
 J. Farrel, *Virgil's Georgics and the Traditions of Ancient Epic*, New York, 1991.
 L. Nosarti, *Studi sulle Georgiche di Virgilio*, Padova, 1996.
 R. Cramer, *Virgils Weltschicht: Optimismus und Pessimismus in Virgils Georgica*, Berlin–New York, 1998.